

ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЖІНКАМИ У СІМЕЙНО-ПОБУТОВІЙ СФЕРІ

ФІЛОНЕНКО Ганна Михайлівна - здобувач кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.914

Рассмотрены жертвы преступлений, совершаемых женщинами в семейно-бытовой сфере. К ним относятся: 1) мужчины, сожители, любовники, бывшие мужья; 2) дети; 3) родители, родственники; 4) друзья и соседи. Описаны характерные черты жертв. Обращается внимание на особенности виктимологической профилактики среди жертв и потенциальных жертв преступлений.

Ключові слова: жертва, злочин, жінка, сімейно-побутова сфера, профілактика.

Проблема жіночої злочинності в кримінологічній науці не нова, але злочинність жінок у сімейно-побутовій сфері має свої відмінні особливості. До них можна віднести поведінку жертв таких злочинів. Усім відомий факт, що в тяжких насильницьких злочинах, вчинених жінками, негативна поведінка потерпілих осіб сприяє тривалому накопиченню у жінки негативних переживань, емоційної напруженості, що у підсумку призводить до вчинення злочину з механізмом «останньої краплі».

Тому значну увагу слід приділити вивченню поведінки жертви, оскільки їй належить значний внесок у механізм вчинення злочинів. Останніми роками значну увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників привертають проблеми віктимології, тобто жертви злочину, її кримінологічна характеристика, необхідність захисту її прав та інтересів, порушених злочинцем. Щодо віктимології внутрішньосімейних злочинів, то вона як комп-

лексна кримінологічна проблема досліджена вкрай недостатньо. Розглянуто лише деякі ознаки осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, їх стосунки зі злочинцем, у тому числі поведінка у передкримінальній ситуації та безпосередньо в умовах вчинення злочину, також деякі особливості ситуацій, у яких підвищується можливість заподіяння шкоди. Особлива увага в літературі приділена взаєминам членів сім'ї, результатом яких стало вбивство. Комплексних же досліджень, що розкривають віктимологічні проблеми спектра насильницької та ненасильницької злочинності в сім'ї, не проводилося.

Поняття «жертва злочину» аналогічне поняттю «потерпіла особа». Законодавче визначення поняття «потерпілого» закріплено у ст. 55 КПК України, згідно з якими, потерпілим може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Поведінка потерпілої особи у кримінології називається віктимною, а розділ кримінології, що вивчає пов'язані з цим проблеми, – віктимологією. Жертва злочину з точки зору кримінальної віктимології – це потерпіла фізична особа незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно [1, с. 37]. Роль жертви в кримінологічному механізмі злочину може бути найрізноманітнішою – від нейтральної до максимально провокаційної.

Розкриваючи характер зв'язків між жертвою злочину і жінкою, яка вчинила злочин у сімейно-побутовій сфері, слід вказати, що вони завжди перебувають у родинних, подружніх, сусідських та інших близьких відносинах. Потерпілими від злочинів, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері, можуть бути:

- 1) чоловіки, співмешканці, коханці, колишні чоловіки;
- 2) діти, яких виховує жінка;
- 3) батьки, особи, що їх замінюють, родичі;
- 4) друзі і сусіди, з якими підтримуються близькі товариські відносини.

Як зазначається в літературі, для значної частини осіб, які стали жертвами сімейно-побутових злочинів, притаманні стійкі відхилення в емоційно-вольовій, ціннісно-нормативній і психологічній сферах. Для них характерні наступні негативні риси характеру: запальність (36,2%), нестриманість (35,6%), підвищена дратівливість (34,9%), високий рівень агресивності (33,6%), брутальність (31,5%), байдужість (29,5%), егоїзм (20,6%), загострене почуття власної переваги над оточуючими, зарозумілість (12,3%), черствість (11,4%), злопам'ятність (11,0%), хитрість (11,0%), жорстокість (10,1%), цинічність (8,7%), мстивість (6,9%)[1, с. 325]. Ці негативні риси призводять до розвитку відповідних поглядів і звичок у особи, тому поведінка таких осіб також характеризується часто негативно.

Якщо говорити про жіночі насильницькі злочини, то їх жертвою опиняється найчастіше перша з названих категорій (чоловіки, співмешканці, коханці, колишні чоловіки) та новонароджені діти, у ненасильницьких переважає друга і треті категорії (діти, батьки). Батьки похилого віку зазнають як фізичного насильства, так і психічного: погрози, знущання, викрадення грошей.

Окремо хотілося б зупинитись на такій категорії, як діти, вони є найбільш незахищеною категорією населення, матері можуть чинити злочини щодо них і ніхто не дізнається про такі факти.

Уалежності від віку дитини можна виділити наступну типологію жертв злочинів, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері:

1) Новонароджені діти. Спираючись на чинну Інструкцію з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості [2, с. 352-354], під терміном «новонароджена дитина» слід розуміти дитину в період часу, що починається з моменту народження до закінчення 28 повних діб життя [3, с.59]. Діти цього віку є найбільш незахищені, їх життя повністю забезпечується та контролюється матір'ю. Як зазначають науковці: «будь-яка вагітна жінка, яка вирішила вбити свою дитину після її народження, має можливість приховати свою вагітність. У подальшому реалізуючи свій злочинний умисел, жінка залишає мінімум слідів, які дозволять встановити та довести її вину»[4, с.33-35].

Як приклад, можна навести наступну ситуацію. У травні 2004 р. в с. Северинівка Макарівського району Київської області близько 16 години жінка, перебуваючи у власному помешканні, народила дитину жіночої статі. Після пологів вона вирішила вчинити вбивство своєї дитини, оскільки мала такий умисел ще до народження немовляти. Отже, після народження вона попросила молодшу сестру принести ніж, щоб перерізати пуповину, після чого власноручно перерізала пуповину. Далі надягла новонародженому на голову целофановий пакет і тримала його рукою впродовж 3-5 хвилин, перекривши таким чином дихальні шляхи дитині. У подальшому, пересвідчившись у тому, що немовля не проявляє ознак життя, замотала труп дитини в простирадло та помістила в поліетиленовий пакет, який у темну пору доби закопала на пасовиську біля зрошувального каналу неподалік села (кримінальна справа № 1-72/2007 Макарівського районного суду Київської області).

2) Діти у віці від 28 днів до одного року. Вчинення злочинів стосовно дітей даного віку пов'язано, як правило, з недостатнім життєвим досвідом матері, її педагогічними та виховними навичками. Злочинний умисел формується не заздалегідь до пологів (як у випадках вбивства небажаних новонароджених дітей), а після певного проміжку часу. Коли жінці стає важко приділяти багато уваги дитині, до того ж догляд за нею потребує значних матеріальних витрат.

Низький матеріальний рівень забезпеченості багатьох сімей, постійний недосип матерів, напружена атмосфера у сім'ї призводить до того, що навіть незначний привід з боку дитини (небажання приймати їжу, спати, надмірна активність) викликає неадекватну реакцію з боку матері, що виражається у завданні тілесних ушкоджень аж до вбивства.

3) Діти віком від одного до шести років. Діти цього віку характеризуються тим, що починають ходити, розмовляти, читати, виявляють цікавість до всього оточуючого. Батькам доводиться постійно слідкувати за тим, щоб дитина не впала, не розбила чи зламала якусь річ, не завдала шкоди собі та іншим, це призводить до встановлення заборон. Однак у разі порушення встановленої заборони дитиною, мати під впливом емоцій вдається до неадекватних виховних та каральних заходів, нерідко застосовує фізичну силу.

Діти цілком знаходяться під владою та контролем батьків і не можуть чинити опір неправомірним діям. Фізичне та психічне насильство застосовується матерями не лише, як виховний захід, а й для примусу дитини займатися жебрацтвом з метою отримання ними прибутку. Так, особа жіночої статі А., уродженка с Порошково Перечинського району, з початковою освітою, не працююча, перебуває в цивільному шлюбі, в період з січня по травень 2007 року, діючи умисно, із застосуванням психічного впливу стосовно своїх неповнолітніх дітей (чотири і шість років), примушувала їх займатись жебракуванням, шляхом випрошування грошей у перехожих громадян м. Свалява Свалявського району. Свою вину визнала повністю та пояснила, що її діти жебракують, так як вона є малозабезпеченою та не має коштів (Справа № 1-150/2007р. Свалявського районного суду Закарпатської області).

4) Діти у віці від шести до чотирнадцяти років. Як правило, діти цього віку стають жертвами, якщо вони по будь-яким причинам стають перешкодами для жінок. Особливо часто така ситуація виникає, якщо мати проживає з коханцем або співмешканцем і дитина заважає їй у нових стосунках. Неповнолітніх дітей доволі часто також ви-

користовують для жебракування, щоб отримати кошти на спиртні напої та розваги.

5) Діти у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Ця категорія дітей по суті є сформованими особистостями зі своїм світоглядом та інтересами, матері не завжди схвалюють їх, а тому виникають конфліктні ситуації. Невихованість та грубість як батьків, так і дітей, також викликає завдання фізичної шкоди, як крайній виховний захід.

Так, жінка Б. проживала разом із сином. 29.04.2011 під час перегляду телевізійних програм між ними виникла сварка. Син відмовився переключити канал, поклавши дистанційний пульт від телевізора біля себе на дивані, де лежав. Наполягаючи на своєму, жінка підійшла до сина та спробувала відібрати у нього дистанційний пульт, у ході чого між ними виникла суперечка, у якій син відштовхнув рукою від себе матір, у результаті чого вона впала на підлогу та вдарилася об неї головою при падінні. Відчуваючи фізичну біль, жінка, будучи роздратованою такими діями з боку сина, піднялась із підлоги, зайшла в іншу кімнату та взяла на столі металевий гребінець. Жінка, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, розуміючи суспільну небезпеку та протиправність своїх дій, наслідки у вигляді настання смерті та бажаючи їх настання, з мотивів особистих неприязних відносин до останнього, що виникли на ґрунті обопільної сварки та бійки, використовуючи металевий гребінець, який утримувала в правій руці гострим кінцем донизу, умисно нанесла ним удар в живіт хлопцеві, який продовжував лежати на дивані. Відчуваючи фізичну біль, він наказав матері припинити завдавати удари, але жінка нанесла ще два удари гострим кінцем металевого гребінця в область серця, чим позбавила сина життя. Від отриманого ушкодження несумісного із життям, він відразу помер на місці події (Справа № 1-160/2011 Барського районного суду Вінницької області).

Цей приклад підтверджує висновок кримінологів, що найтяжчим насильницьким злочинам в сім'ї, вчиненим жінкою, найчастіше передують екстремальні, гостро травматичні, стресові конфліктні ситуації, за яких погроза виникає раптово і носить яскраво виражений характер. Ці ситуації

часто мають психотравмуючу дію та супроводжуються станом сильного хвилювання злочинниці. Джерелом зазначених ситуацій, як правило, є члени сім'ї чоловічої статі (чоловіки, батьки, сини та ін.), дії яких містять грубу провокацію насильства, що виявляється в образах, приниженнях, знущаннях або застосуванні фізичної сили [1, с. 318].

За ступенем віктимності (здатності особи стати жертвою злочину) виділяється:

- випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин;
- жертва з незначним ступенем ризику – віктимність виникла під впливом конкретної несприятливої ситуації;
- жертва з підвищеним ступенем ризику – володіє низкою віктимних властивостей:
- жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників [5, с. 92].

Вивчені матеріали кримінальних справ показують, що сусіди і друзі жінок-злочинниць – це переважно випадкові жертви та жертви з незначним ступенем ризику, діти, батьки та родичі похилого віку – жертви з підвищеним ступенем ризику, який пояснюється або малолітством, або навпаки похилим віком. А чоловіки, співмешканці, коханці – відносяться до жертв з підвищеним ступенем ризику, який обумовлюється їх агресивною, а іноді і протиправною поведінкою. Злочини, які вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері, досить часто зумовлені поведінкою самої жертви злочину, дуже часто це стан сп'яніння жертви або неадекватне сприйняття ситуації та реакція на неї, рідше – недбалим ставленням до безпеки свого майна (хоча хто може знати наперед, що буде пограбований власними родичами, друзями). Іноді злочини зумовлюються таким фактором, як небажання жертви звертатися з заявою до правоохоронних органів (мотиви досить різні – від небажання виносити «сміття з хати», зневірення у силу правоохоронних органів).

Для жертв насильницьких злочинів характерні риси агресивності, схильності до зловживання алкоголем, деспотизм, гру-

бість. Між потерпілим і злочинницею в таких злочинах, як правило, існує доволі тривалий сімейно-побутовий конфлікт, обтяжений алкоголізацією одного або двох його учасників. Жінка може вчинити вбивство, переживаючи відчуття «останньої краплі нервів», коли вона зривається і, незважаючи на наслідки, заподіює шкоду. У зарубіжній кримінології навіть з'явився спеціальний термін «синдром доведеної жінки». Американський юрист і психолог Чарльз Івінг вивчив більше ста випадків вбивств, що були вчинені жінками і встановив, що більше 40% жінок, заарештованих у Сполучених Штатах Америки за вбивство, в тій чи іншій мірі піддавалися насильству з боку партнера. Якщо «доведеній» жінці загрожує «вкрай серйозне психологічне каліцтво», вчинення нею вбивства, на його думку, може розглядатися як умовно захисна міра [6, с. 219]. Насправді, провокуюча та агресивна поведінка особи має здатність формувати криміногенну життєву ситуацію, при якій буде вчинено злочин, і особа, що страждає від такої поведінки, стане злочинцем, а агресор – жертвою.

Вивчаючи жертв злочинів, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері, не можна оминати таку традиційну для кримінології підставу класифікації, як морально-психологічні якості жертв. Окільні ці якості особистості є основою способу вчинення злочину або приводом його вчинення. Найбільш типові для злочинів, що вчиняються жінками у досліджуваній сфері, є наступні види:

- агресивна жертва – як ми вже вказували, переважно це чоловіки, співмешканці тощо. Їх поведінка пов'язана з нападом або іншими подібними діями агресивного характеру (образою, знущанням, приниженням). Як правило, жертви цього типу самі створюють конфліктні ситуації, причому конфлікт між потерпілою особою і злочинцем може бути як довготривалим сімейним, так і раптовим побутовим конфліктом, під час розпиття спиртних напоїв без значного приводу;

- активна жертва – як правило є родичем, другом/ подругою винної особи. Поведінка жертви не пов'язана з нападом або створенням конфлікту, але об'єктивно при-

зводить до завдання шкоди, як у випадках використання довірливих або родинних відносин з метою заволодіння майном.

– ініціативна жертва – це переважно батьки і родичі винної особи, їх поведінка не викликає вчинення злочинів щодо них, здебільшого має позитивний характер, але призводить до завдання їм шкоди, як у випадках спроби вжити виховних заходів батьками до неповнолітніх делінквентних дівчат;

- пасивна жертва – це, як правило, діти та батьки похилого віку, вони не опираються злочинниці з об'єктивних і суб'єктивних причин, тобто через малолітство, матеріальну й іншу залежність тощо;

Кримінологами підкреслюється особливість жертви насильницького злочину і злочинця у сімейно-побутовому злочині. Особи, які вчиняють насильницькі злочини щодо членів своєї сім'ї, родичів, друзів, і їх жертви часто мають один і той же соціальний статус, рівень освіти і культурного розвитку, подібні світогляд і систему цінностей, що визначає особливості їх міжособистісного спілкування в замкнутому соціумі – родині, найближче оточення, а також вибір шляхів врегулювання конфліктної ситуації [7, с.18]. У зв'язку з цим однією з особливостей жіночої сімейно-побутової злочинності є значна віктимологічна обумовленість.

Таким чином, жертви жіночої сімейно-побутової злочинності характеризуються поєднанням соціальних, психологічних і біофізичних якостей, прояв яких в умовах або ситуаціях сімейно-побутових злочинів зумовлює їх типову поведінку і пов'язані з цим явища.

На нашу думку, необхідно використовувати потенціал віктимологічної профілактики, яка є окремим напрямком запобіжної діяльності індивідуального характеру. Її роль полягає у виявленні, усуненні або нейтралізації чинників, обставин, факторів, які формують віктимну поведінку і обумовлюють вчинення злочинів, а також виявлення конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має на меті позитивну зміну особистісних якостей, властивостей потенційної жертви для того, щоб припинити або змі-

нити віктимну тенденцію в її поведінці [8, с. 69], тобто вплив спрямовується на підвищення активності захисних реакцій, а також забезпечення безпеки особи.

Корекція віктимності повинна проводитись у двох формах: 1) ранній; 2) безпосередній. Заходи ранньої профілактики полягають у виявленні особи, яка підпадає під ознаки потенційної жертви і має високий ступень віктимності, а безпосередньої – спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину. Враховуючи це положення, розділимо віктимологічну профілактику на певні етапи.

Перший етап віктимологічної профілактики здійснюється шляхом виявлення потенційних жертв і занесення відповідних даних у накопичувальну базу, де повинен вестися профілактичний облік. Інформацію про виявлені потенційні жертви можуть надавати як спеціалізовані суб'єкти запобіжної діяльності (дільничні інспектори, інспектори служб у справах дітей тощо), так і неспеціалізовані (органи опіки, кризові центри, заклади освіти і охорони здоров'я тощо), також окремі громадяни можуть брати участь у зборі такої інформації (вчителі, лікарі, сусіди). Накопичена інформація повинна перевірятися та оброблятися, головне, як зазначають кримінологи, – це «створення відповідного профілактичного обліку потенційних потерпілих» [9, с. 204].

Другий етап залежить від успішності проведення першого і полягає у вивченні особистісних якостей потенційної жертви та небезпечних особливостей її поведінки. Таку роботу можуть проводити лише особи, як мають спеціальні знання і достатній професійний рівень – психологи з потужною кримінологічною освітою. Тому, на нашу думку, є необхідність здійснювати в учбових закладах системи МВС України спеціальну підготовку кадрів. Спеціальні психологічні та кримінологічні знання дозволять встановити причини особистісної віктимності, характер взаємин між потенційним злочинцем і потерпілим, предмет конфлікту, дослідити поведінку потенційної жертви. Після проведення цієї роботи психолог може скласти індивідуальний прогноз щодо ймовірності особи стати жертвою протиправних

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто жертви злочинів, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері. До них відносяться: 1) чоловіки, співмешканці, коханці, колишні чоловіки; 2) діти; 3) батьки, родичі; 4) друзі і сусіди. Описані характерні риси жертв. Звертається увага на особливості віктимологічної профілактики серед жертв та потенційних жертв злочинів.

SUMMARY

Victims of crimes committed by women in the family and domestic sphere are considered in the article. These include: 1) husbands, roommates, lovers, ex-husbands; 2) children; 3) parents, relatives; 4) friends and neighbors. The characteristics of the victims are described. Attention is paid to features of victimological prevention among victims and potential victims of crimes.

дій та провести відповідну корекційну роботу. Підбір заходів профілактичного впливу на потенційну жертву мусить відбуватися із врахуванням особистісної віктимності і найбільш характерних різновидів віктимної поведінки [9, с. 205].

Третій етап віктимологічної профілактики присвячений роботі з безпосередньою жертвою злочину. Тут залучаються суб'єкти запобіжної діяльності, які згадувалися і на першому, і на другому етапі. Перш за все жертві злочину надається необхідна допомога (правова, медична, психологічна тощо). Проводиться психодіагностика стану потерпілого та психокорекція, якщо це необхідно. Так само встановлюються причини особистісної віктимності, характер взаємин між злочинцем і потерпілим, предмет конфлікту, даються необхідні рекомендації, щоб особа вдруге не стала жертвою злочину. На цьому етапі важливо зібрати, узагальнити і проаналізувати відомості соціально-демографічного, морально-психологічного, кримінально-правового характеру, які мають бути враховані при плануванні і проведенні індивідуальної профілактики віктимної поведінки серед осіб.

Отже, вивчення жертв злочинів, що вчиняються жінками у сімейно-побутовій сфері є необхідним для успішної профілактичної діяльності. Особливу увагу слід приділити соціально-демографічним даним про потерпілих, їх морально-психологічній характеристиці. Найбільш тяжким у віктимологічній профілактиці є виявлення жертв, саме від цього буде залежати, чи можна з ними буде провести відповідну корекційну роботу, поставити на облік, зібрати необхідні дані про їх особистість для подальшого проведення віктимологічної профілактики серед осіб – потенційних жертв.

Література

1. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / За заг. ред. професора О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.
2. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвнонародженості : наказ МОЗ України № 179 від 29.03.2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – С. 352-254
3. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія / О.В. Шевченко / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : НікаНова, 2012. – 215 с.
4. Шиян В.И Особенности личности потерпевшего от насильственных преступлений, совершаемых женщинами / И.В. Шиян // Профессионал. – . – № 5 (85). – 51с.
5. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. – 264 с
6. Кучинский А.В., Корец М.А. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Женщины-убийцы. Воровки. Налетчицы: Энциклопедия / А.В. Кучинский . – Донецк: Сталкер, 1998. – 410 с.
7. Зарубина К.Д. Социальное неблагополучие и насилие в семье (криминологическое исследование). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Зарубина К.Д. – М., 2013. – 24 с.
8. Веселуха В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності / В. Веселуха // Право України. – 1999. – № 10. – С. 67 – 70.
9. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкін. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.